

Eerlijk ontwerpen

De rol van de ontwerper in
ruimtelijke rechtvaardigheid

ARO

slotessay

Verschillende ontwerpteams werkten bijna drie jaar lang via de Open Oproep Ruimte voor rechtvaardigheid op basis van ontwerpend onderzoek aan vernieuwende strategieën voor rechtvaardigheid en inclusie binnen de ruimtelijke transformatie van Nederland. In dit slotessay delen Mats Siffels en Marthe Singelenberg inzichten die uit het ontwerpend onderzoek zijn voortgekomen.

De oproep is onderdeel van het Actieprogramma Ruimtelijk Ontwerp van het Stimuleringsfonds. Met dit programma wordt de inzet van ruimtelijk ontwerp bij de aanpak van complexe ruimtelijke opgaven versterkt en een integrale benadering gestimuleerd. Lees meer over Actieprogramma Ruimtelijk Ontwerp: stimuleringsfonds.nl/dossiers/actieprogramma-ruimtelijk-ontwerp

Mats Siffels is zelfstandig programmaontwikkelaar en procesbegeleider. De rode draad door al zijn projecten is de ontwikkeling (bij voorkeur in co-creatie) van innovatieve plannen en oplossingen voor de ontwikkeling van rechtvaardige, democratische en groene steden. Dit doet hij onder andere als lid van de kernteams van de Amsterdam Donut Coalitie, Ma.akO2O en de Community of Practice Rechtvaardige Stad.

Marthe Singelenberg is antropoloog met een expertise in stedelijke ontwikkeling. Zij zet zich in voor de rechtvaardige stad door in haar werkzaamheden te zorgen dat er zo veel mogelijk verschillende perspectieven meegenomen worden in beleids- en ontwerpkeuzes. Momenteel werkt zij als onderzoeker bij de Hogeschool van Amsterdam en als freelancer voor haar eigen bedrijf Urban Anthropology.

Dat is niet eerlijk!

'Dat is niet eerlijk!' Als kind weten we vaak al goed welke dingen we rechtvaardig vinden en welke niet. Is het jouw speelgoed of had jij het als eerst? Dan mag jij er mee spelen en mogen andere kinderen het niet zomaar afpakken. Ouders moedigen hun kinderen vaak aan om hun speelgoed te delen met kinderen die het niet hebben. Zo leren ze dat dat soms ook 'eerlijk' is. Op latere leeftijd, in de 'echte' wereld, blijven we dit soort verdelingsvraagstukken tegenkomen, en zo ook in het domein van ruimtelijke ontwikkeling. Het project *Dat is niet eerlijk!*, één van de elf ontwerpende onderzoeken die we in dit essay bespreken, gaat bijvoorbeeld in op de vraag hoe we de stad eerlijker maken voor jonge meisjes. Want het zijn juist de groepen die geen of weinig toegang hebben tot ruimtelijke besluitvormingsprocessen, voor wie extra aandacht moet zijn in het verdelen van de ruimte.

Nu de druk op de te verdelen ruimte steeds groter wordt, wordt het vraagstuk hoe we die ruimte 'rechtvaardig' verdelen steeds actueler. Voor wie bouwen we bijvoorbeeld als eerste woningen in tijden van woningnood? En hoe zorgen we voor een eerlijke verdeling van de openbare ruimte als er verschillende wensen zijn voor de invulling daarvan? Bij het inrichten van de stad spelen ook vraagstukken die ruimtelijke ontwerpkeuzes overstijgen, zoals de ongelijke startpositie van mensen uit verschillende sociale klassen. Met ruimtelijk ontwerp kan je niet alle onrechtvaardigheden oplossen, maar je kunt wel bijdragen aan de fysieke kaders voor een meer rechtvaardige stad. Ook zijn er ontwerpkeuzes waar je binnen de scope van je ontwerpproces geen invloed op hebt, zoals de slechte bereikbaarheid van bepaalde wijken of de grootte van de woningen die al bepaald zijn door de projectontwikkelaar. Hoe verhoud je je als ruimtelijk ontwerper tot overstijgende rechtvaardigheidsvraagstukken, en maak je binnen de kaders waarin je opereert zo rechtvaardig mogelijke ontwerpkeuzes?

Vanuit deze, en nog vele andere rechtvaardigheidsvragen begonnen de ontwerpteams aan de *Open Oproep Ruimte voor Rechtvaardigheid*, onderdeel van het Actieprogramma Ruimtelijk Ontwerp van het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie. Veel van hen begonnen vanuit het signaleren van een onrechtvaardige situatie, zoals het ontbreken van adequate huisvesting voor statushouders, dak- en thuislozen of arbeidsmigranten. De focus was soms lokaal, zoals betere speelplekken maken voor meisjes in Amsterdam West, de leefomstandigheden in een AZC verbeteren of het tegengaan van gentrificatie in Amsterdam Noord. Soms werd juist een maatschappijbreed vraagstuk onder de loep genomen, zoals de te kleine woningen in nieuwbouwprojecten, de omstandigheden op de bouwplaats of een eerlijke verdeling van de gevolgen van hittestress over de stad. Alle teams wilden vanuit een ruimtelijk perspectief iets veranderen aan een onrechtvaardige situatie, door deze aan het licht te brengen, te onderzoeken, aanbevelingen te doen en in een aantal gevallen ook met concrete ontwerp oplossingen te komen.

Met dit slotessay geven we de projectteams een welverdiend podium – zodat de inzichten met betrekking tot ruimtelijke rechtvaardigheid die zij hebben opgedaan gedeeld en verspreid kunnen worden. We laten zien welke posities ruimtelijk ontwerpers kunnen innemen ten aanzien van het rechtvaardigheidsvraagstuk waar zij zich toe verhouden, en welke rollen ze op zich kunnen nemen in het ontwerpproces om iets te veranderen aan een onrechtvaardige situatie. We hopen zo ontwerpers, maar ook hun opdrachtgevers, aan te moedigen om kritisch naar hun eigen rol te kijken in het rechtvaardig verdelen van de ruimte. We sluiten af met een aantal conclusies en aanbevelingen voor ruimtelijk ontwerpers en hun opdrachtgevers.

Ruimtelijke rechtvaardigheid: een introductie

Voor we laten zien hoe de ontwerpteams aan de slag zijn gegaan met rechtvaardigheid in hun ontwerpprocessen geven we een korte introductie over de theorie over ruimtelijke rechtvaardigheid¹. Volgens het Van Dale woordenboek is 'rechtvaardigheid' letterlijk te definiëren als 'eerlijk, het juiste'. Het is je misschien opgevallen dat we deze termen door elkaar gebruiken, dus het is goed om er even bij stil te staan wat we hiermee bedoelen. Wanneer we stellen dat iets 'eerlijk' is, doelen we op een specifiek vraagstuk: bijvoorbeeld de verdeling van speelgoed onder twee kinderen in een specifieke situatie. 'Rechtvaardigheid' staat voor een meer overkoepelende visie op wat 'eerlijk' is, waarbij verschillende situaties en belangen van verschillende groepen worden meegenomen. Dus bijvoorbeeld wanneer er wordt gekeken naar een eerlijke verdeling van het speelgoed over kinderen in een stad. Bij rechtvaardig handelen gaat het erom dat je transparant bent over hoe je deze belangen hebt afgewogen en expliciete maakt welke keuzes hieruit voortkomen en welke gevolgen dat heeft. Van 'ruimtelijke rechtvaardigheid' spreken we dus wanneer er sprake is van:

'Een eerlijke, expliciete en transparante afweging tussen de conflicterende ruimtelijke claims van groepen en individuen die voortkomen uit hun eigen idee van wat een goed leven is.'

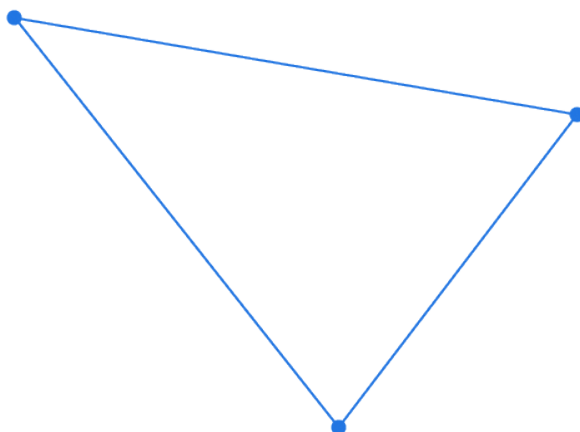
Voor het maken van deze afwegingen hanteren wij drie lenzen. Allereerst, komt rechtvaardigheid, zoals we eerder zagen, aan bod zodra er sprake is van schaarste: als er iets waarvan niet genoeg is **eerlijk verdeeld** moet worden. Dat kan gaan over materiële zaken, maar ook over minder tastbare dingen zoals rechten en plichten. Vervolgens is het voor een rechtvaardig

ontwerp tevens van belang om een **eerlijk proces** in te richten wat ervoor zorgt dat alle belanghebbenden worden betrokken in het ontwerpproces. En tot slot is hiervoor **adequate erkenning** van belang, waarbij je moet blijven nagaan of je alle verschillende soorten stemmen hebt meegenomen in je ontwerp. Bijvoorbeeld die van toekomstige generaties, van mensen die een andere taal spreken dan jij, of van de natuur. In het figuur op de volgende pagina zijn deze drie lenzen van rechtvaardigheid nog een keer samengevat.

Wat heb je er als ontwerper aan om ruimtelijke rechtvaardigheid met deze theoretische bril te bekijken? We merkten dat de elf ontwerpteams hier op verschillende manieren mee om gingen – sommige pasten de drie lenzen gericht toe op hun ontwerpproces, anderen verhielden zich lossier tot het theoretische kader. Dit hing samen met de positie die zij innamen ten opzichte van de rechtvaardigheidsvraagstukken waar zij aan werkten – observerend, participierend, partijdig of meer beschouwend. Over de verschillende posities en daaruit voortvloeiende rollen kun je meer lezen in het concluderende hoofdstuk van dit essay. Eerst introduceren we graag de elf ontwerpteams en de mooie projecten waaraan zij gewerkt hebben, waarmee zij ieder op hun eigen manier bij hebben gedragen aan ruimtelijke rechtvaardigheid.

¹ In het essay *Hoe ontwerpen we rechtvaardige ruimte?* door Marthe Singelenberg en Max Weghorst kan je meer lezen over de theorie en de dilemma's die komen kijken bij rechtvaardig ontwerpen.

eerlijke verdeling
van lusten en lasten

eerlijke procedures
instituties & besluitvorming

adequate erkenning
van verschillende waarden,
groepen & identiteiten

Praktisch vormgeven aan ruimtelijke rechtvaardigheid met de Just Design Toolbox

De *Just Design Toolbox* biedt houvast in het vormgeven van rechtvaardigheid in een ontwerpproces, en helpt je om richting te geven aan de keuzes die je gaat maken. Het begint met het in kaart brengen van de situatie waar vanuit je vertrekt: wat wil je precies bereiken? En zijn er bestaande onrechtvaardigheden waar je geen invloed op hebt? Dit helpt om de context in kaart te brengen en om helderheid te creëren over de dynamiek waar je als ontwerper terechtkomt. Niet dat je al deze dingen al bij de start van het proces weet – daarom kun je op elk moment terugkeren naar deze vragen en de reflectietool gebruiken om te reflecteren op hoe je hiermee om bent gegaan. De hiervoor besproken dimensies van rechtvaardigheid dienen vervolgens als leidraad voor het inrichten van, en reflecteren op, je ontwerpproces. Door de bijbehorende Just Design Cards in te vullen met vragen over de verdeling, het proces en de erkenning van de verschillende stemmen waarmee je werkt, maak je een abstract begrip als rechtvaardigheid meetbaar en haalbaar.

De Just Design Toolbox is ontwikkeld door Mats Siffels, Marthe Singelenberg en Max Weghorst, procesbegeleiders van de Open Oproep Ruimte voor Rechtvaardigheid. De vormgeving is gedaan door Hadewig Cobben.

Ruimte voor rechtvaardigheid: elf projecten

OMERO – Housing for Migrant Workers

Met zijn project Reimagining Housing for Migrant Workers laat architect Renzo Sgolacchia (OMERO) zien hoe een Roma gemeenschap zich afzet tegen het systeem van huisvesting voor arbeidsmigranten, waarin migranten onder slechte voorwaarden voor grote Nederlandse bedrijven werken en veel te hoge huren betalen voor kleine woningen. Door te focussen op de innovatieve praktijken van de gemeenschap en hun verhaal centraal te stellen laat OMERO zien wat ontwerpers kunnen leren van groepen die binnen onrechtvaardige omstandigheden een zo goed mogelijk leven proberen op te bouwen. Op deze manier emanciperen zij van een groep die vaak als ‘problematisch’ wordt afgeschilderd tot een zelfredzame en autonome gemeenschap.

Op een vakantiepark in Brabant staan vakantiehuizen zoals je ze in veel parken in Nederland treft: eenvoudige, houten huisjes op stalen frames, makkelijk in elkaar te zetten en indien nodig te verplaatsen. Elk met

een eigen tuintje en toegang tot de algemene weg die door het park loopt. Ook zijn er buiten plekken ingericht waar de bewoners elkaar kunnen ontmoeten, samen koken, muziek maken, dansen en bidden. In dit vakantiepark wonen een aantal Roma families, die origineel uit Roemenië kwamen en eerst naar Italië en toen naar Nederland verhuisden. Voor zijn onderzoek bouwde architect Renzo Sgolacchia een hechte band op met de gelovige Roma gemeenschap: 'Ze zagen mijn komst als een teken van god.'

Door op het vakantiepark hun eigen plek te bouwen hebben de families zich geëmancipeerd uit het onrechtvaardige huisvestingsstelsel voor arbeidsmigranten. In plaats van via de werkgever een ondermaatse woning te huren hebben zij hun eigen woongemeenschap opgezet. Met gratis verkregen materialen pasten ze de kleine vakantiehuizen aan naar hun wensen en zorgden ze voor meer leefruimte. 'Onze rol was om te begrijpen en te reconstrueren wat zij hadden gedaan', vertelt Renzo. In de documentaire *Reimagining Migrant Workers*, laat een van

Housing for Migrant Workers

de bewoners trots de bouwtekeningen zien voor de aanpassing van zijn woning.

‘Onze rol was om te begrijpen en te reconstrueren wat zij hadden gedaan’

Renzo kwam in contact met de gemeenschap toen hij onderzoek deed naar het systeem van huisvesting van arbeidsmigranten in Nederland. Hij kwam erachter hoe onrechtvaardig dit systeem is – migranten schrijven zich in bij agentschappen die werk en huisvesting verzorgen, waarbij de leefomstandigheden erbarmelijk zijn en de huren zo hoog dat de arbeiders lange dagen moeten maken voor lage lonen. In plaats van een dicterende of faciliterende rol nam Renzo een observerende rol aan, waarbij hij zichzelf niet als de expert zag maar als iemand die wat kon leren van de praktijken van de Roma gemeenschap. Dit leverde een interessant proces op, waarin hij de groep ervan wist te overtuigen dat ze met hun zelfgebouwde woongemeenschap iets bijzonders hadden gemaakt. De Roma worden vaak gezien als ‘problematische groep’, terwijl ze veel kennis te delen hebben en innovatief zijn in uitdagende omstandigheden. Met zijn project wil Renzo dit principe meegeven aan ontwerpers en architecten: sta open voor de lessen die mensen die hun eigen omgeving ontwerpen je kunnen leren.

Common Practice - De Rechtvaardige Plattegrond

Met de toenemende druk op de woningmarkt en de focus op efficiëntie en optimalisatie zijn de woningen die gebouwd worden steeds schraler en kleiner, en leveren bewoners in op kwaliteiten zoals ruimte voor geborgenheid, ontmoeting en ontplooiing. Bovendien worden er steeds minder woningen gebouwd die voor een langdurige of zelfs levenslange bewoning geschikt zijn. Met De Rechtvaardige Plattegrond pleiten architecten Inara Nevskaya en Jurriën van Duijkeren (Common Practice) voor de invoer

ring van ontwerp- en toetsingscriteria voor een volwaardige stedelijke woning. Want, zou er naast een beeldkwaliteitsplan niet ook een woonkwaliteitsplan moeten bestaan?

Menig liefhebber van de woningbouwtraditie in Nederland is kritisch over de nieuwbouwwoningen die onder de druk van de woningnood en oververhitte economie uit de grond worden gestampt. Woonblokken zien er van buiten vaak degelijk uit, maar worden gevuld met appartementen die weliswaar voldoen aan het bouwbesluit, maar weinig ruimte bieden voor eigen invulling en veranderingen in het leven van de bewoners. De woningen zijn vaak te klein en gericht op snelle doorstroom. Hierdoor moeten bewoners sneller dan ze lief is weer verhuizen, wat een uitdaging vormt voor de gemeenschapsopbouw in een buurt. 'Waar naoorlogse woningbouw uitging van solidariteit en gedeelde maatschappelijke waarden, wordt rechtvaardigheid vandaag vaak ondergeschikt gemaakt aan marktlogica en efficiëntie', stellen Inara Nevskaya en Jurriën van Duijkeren.

In hun ontwerp onderzoek namen de architecten de huidige nieuwbouwstandaarden kritisch onder de loep en onderzochten ze aan welke criteria een rechtvaardige woning zou moeten voldoen. 'Rechtvaardigheid in woningbouw gaat niet over voldoen

De Rechtvaardige Plattegrond

aan een minimum, maar over de vraag of een woning mensen in staat stelt er waardig en langdurig te leven.¹ Uit de workshops en interviews over de ervaringen van bewoners kwamen een aantal concreet toepasbare criteria voor de volwaardige stedelijke woning naar voren, die invulling geven aan drie basisprincipes:

1. Iedereen heeft recht op woonruimte die tegen redelijke kosten genoeg ruimte en geborgenheid biedt voor een volwaardig bestaan.
2. Iedereen heeft recht op het ervaren van een zekere vrijheid van bewoning en mogelijkheid tot persoonlijke ontplooiing binnen de grenzen van de woning.
3. Iedereen heeft recht op langdurige, misschien zelfs levenslange, bewoning van een vertrouwde en dierbare plek in een stabiele woonomgeving.

Met deze meer holistische focus op de kwaliteit van het wonen verbreden de ontwerpers de gangbare definitie van rechtvaardigheid op de woningmarkt als 'het recht op huisvesting'. Het gaat er niet alleen om dat iedereen een woning heeft, maar ook dat deze aan een aantal primaire ruimtelijke aspecten voldoet. Uit hun onderzoek blijkt dat de vroeger juist als standaard beschouwde driekamerwoning de meeste potentie heeft om aan de drie bovenstaande principes te voldoen. Het advies is dan ook om meer van deze woningtypologie te bouwen, juist in gebieden met hoge dichtheid. De adviezen van Common Practice zijn inmiddels ontvangen door verschillende overheidsinstanties, woningcorporaties, ontwikkelaars, bewonersvertegenwoordigers en onderwijsinstellingen. Lees meer over De Rechtvaardige Plattegrond in dit [e-magazine van de gemeente Amsterdam](#) en dit [artikel op nul20.nl](#).

STUDIOSINGA – De Ruimte Ertussen / The Space in Between

Het project De Ruimte Ertussen van Dirk Osinga (STUDIOSINGA) onderzoekt hoe semi-publieke ruimtes zoals bijvoorbeeld entrees, trappenhuisen en binnentuinen kunnen bijdragen aan de sociale cohesie die nodig is voor een rechtvaardige stad. In de

architectuur worden deze plekken als 'tussenruimten' gedefinieerd – dit zijn de ruimtes die zich tussen het private en publieke domein bevinden. Hoewel er relatief weinig aandacht is voor deze plekken, kunnen ze een cruciale rol spelen in het woonplezier van bewoners. In samenwerking met Woonstad Rotterdam en Dura Vermeer en TNO, verkent De Ruimte Ertussen hoe bewoners, ontwerpers, ontwikkelaars en corporaties samen kunnen werken aan rechtvaardigere woonomgevingen.

'Ik heb als architect geen invloed op het overheidsbeleid van passend toewijzen van woningen, terwijl daar wel de grootste onrechtvaardigheid wordt ervaren door bewoners. Waar ik wel invloed op heb, is het ontwerp van de tussenruimte'

De Ruimte Ertussen richt zich op de vaak onderbelichte ruimten in en om woongebouwen: de stoep, de portiek, het balkon en de binnentuin - de plekken die zich bevinden tussen publiek en privé. Architect Dirk Osinga onderzoekt hoe deze tussenruimten zijn ontworpen, hoe bewoners ze gebruiken en welke rol ze spelen in sociale cohesie en rechtvaardigheid. De aanleiding ligt in een groeiend besef bij ontwikkelaars en corporaties dat gebiedsontwikkeling niet alleen fysiek, maar ook sociaal moet worden benaderd – een ambigu terrein waar nog veel kennis ontbreekt. Belangrijk om te noemen is dat een goed ontworpen tussenruimte kan bijdragen aan sociale cohesie en woongenot, maar geen oplossing biedt voor bestaande onrechtvaardigheden: 'Ik heb als architect geen invloed op het overheidsbeleid van passend toewijzen van woningen, terwijl daar wel de grootste onrechtvaardigheid wordt ervaren door

bewoners. Waar ik wel invloed op heb, is het ontwerp van de tussenruimte', aldus Osinga.

Het onderzoek combineert drie methodes: theoretisch door middel van literatuurstudies, empirisch door middel van fotografie, observaties en interviews met bewoners en participierend ontwerpend door middel van workshops. Zo zijn zes woongebouwen uit de jaren '70 en '80 in Rotterdam geobserveerd, net als een aantal nieuwere woongebouwen uit de jaren '10 en '20. Tijdens ontwerpworkshops met bewoners is geprobeerd om hen de rol van mede-opdrachtgever te geven. Zij werden uitgenodigd om kaarten te tekenen van hun wijk, waardoor zichtbaar wordt waar hun dagelijkse routes lopen, wie zij ontmoeten, waar barrières liggen, wat de wensen zijn en in hoeverre mensen zich verbonden voelen met hun buurt.

Osinga positioneert zichzelf bewust als 'kritische vriend': onafhankelijk van zowel woningcorporatie als bewoner, maar in gesprek met beiden. Die positie maakt het mogelijk om onrechtvaardigheden te benoemen die in het proces zichtbaar

worden. Denk aan bewoners die door renovaties moeten verhuizen maar gehecht zijn aan hun woning, of aan sociale netwerken die uit elkaar worden gehaald. Ook het ontbreken van de relevante kennis bij bewoners speelt een rol: 'Wanneer bewoners worden geacht 'ja' te zeggen in een participatieproces, dat ze niet volledig kunnen overzien, ontstaat epistemische onrechtvaardigheid².' Hoewel de ontwerper niet alle onrechtvaardigheden die bewoners ervaren kan beïnvloeden, ligt er wel handelingsruimte in het ontwerpen van de tussenruimten en het participatieproces. Met De Ruimte Ertussen wil STUDIOSINGA daarom vuistregels formuleren voor goede architectonische tussenruimten en rechtvaardige participatieprocessen – want deze ogenschijnlijk kleine plekken spelen een grote rol in hoe mensen met elkaar samenleven.

Falsework & Respons in samenwerking met het Rotterdams Wijktheater – Podiumruimte

Ruimte voor democratie is essentieel voor een eerlijke samenleving waarin iedereen zich gehoord voelt. In hun project Podiumruimte onderzochten Catherine Koekoek en

² Epistemische onrechtvaardigheid gaat over het bestaan van verschillende niveaus van insluiting en uitsluiting in het proces van kennisontwikkeling (Beeckmans 2021). In *dit artikel* kan je meer lezen over epistemische onrechtvaardigheid in ruimtelijke ontwerpprocessen.

Veerle Alkemade (Respons) samen met Tim Peeters en Violette Schönberger (FALSEWORK) aan welke voorwaarden fysieke ruimtes moeten voldoen om plek te maken voor ongehoorde stemmen in de samenleving. Hoe kan ruimte bijdragen aan een rechtvaardige democratie? Het resultaat van hun project was veelvormig: zo maakten zij objecten voor een theatervoorstelling van het Rotterdams Wijktheater, een maquette, een podcast en plannen voor een geschreven publicatie.

'Voor rechtvaardigheid is het belangrijk dat je stem gehoord wordt, dat die er mag zijn', vertelt podcastmaker Catherine Koekoek van architectuurpodcast Respons. Samen met Veerle Alkemade en architecten Tim Peeters en Violette Schönberger van FALSEWORK volgde zij de 'reis van de stem': wat maakt een persoon (ruimtelijk) mee voordat hij of zij een stem uitbrengt in een stemhokje? Juist de alledaagse en informele ruimtes vormen belangrijke plekken voor het ontstaan van de democratie: aan de keukentafel, in de rij voor de bakker, op een bankje in het park. Door die alledaagse ruimtes serieus te nemen als onderdeel van het politieke domein, biedt Podiumruimte een aanvulling op de dominante architectuurgeschiedenis, waarin veel van dit soort

plekken onzichtbaar blijven.

Een belangrijke samenwerkingspartner in het project is het Rotterdams Wijktheater, een sociaal-artiestieke theaterorganisatie die werkt met ongehoorde stemmen en het onderscheid tussen acteur en publiek loslaat. Deze manier van luisteren en vertellen vormt de basis voor het ruimtelijk denken binnen dit project. Geïnspireerd door hoe het Rotterdamse Wijktheater alledaagse ervaringen verandert in theater, onderzocht Podiumruimte welke ruimtes er nodig zijn om je politiek te kunnen uiten. 'Iedereen heeft recht op toegang tot zulke ruimtes; deelnemen aan dat soort plekken maakt het mogelijk om mee te doen aan de democratie.'

'Iedereen heeft recht op toegang tot ruimtes die je in staat stellen om mee te doen aan de democratie'

Een belangrijk eindresultaat van het project is een grote maquette: een fictief Nederlands dorp op schaal, met daarboven een

Podiumruimte, foto: Jingwen Gan

podiumruimte bestaande uit twaalf imaginaire ruimtes. De maquette is geen letterlijk ontwerp, maar een metaforisch instrument: een manier om gesprekken te voeren over wat mensen nodig hebben om hun stem te laten horen en politiek te maken. Deze ruimtes representeren de plekken waar democratie ontstaat, van de intimiteit van de slaapkamer tot de publieke ruimte waar mensen elkaar ontmoeten en verhalen delen. Rechtvaardigheid betekent hier: dat je stem er mag zijn en gehoord wordt.

Podiumruimte laat zien dat ruimte nooit neutraal is. Architectuur kan uitsluiten, maar ook mogelijk maken. Door de maquette te gebruiken als gespreksvorm, willen Falsework en Respons ontwerpers en vakgenoten bewust maken van hun politieke invloed – en pleiten ze voor het recht op plekken waar democratie daadwerkelijk kan ontstaan.

Studio Antidote & De Toekomstfabriek – De Wachtkamer

De afgelopen jaren werd steeds duidelijker hoe slecht de leefomstandigheden in de AZC's in Nederland zijn; overvolle kamers, geen privacy, geen daglicht of goede ventilatie. De bewoners slapen in standaard stapelbedden en hebben nauwelijks opbergruimte voor hun persoonlijke spullen. Voor hun project De Wachtkamer ontwierpen social designer Nanne Wytze Brouwer (de Toekomstfabriek) en architect Anneloes de Koff (Studio Antidote), samen met ervaringsdeskundigen, een stapelbed wat de bewoners meer comfort, privacy en opbergruimte biedt. Daarmee verbeterden zij niet alleen de leefomstandigheden in het AZC waar de bedden werden geplaatst, maar brachten zij ook het publieke debat op gang.

Stel je voor: je komt aan in Nederland, hebt huis en haard verlaten, spreekt de taal niet, mag niet werken, en bent in afwachting of je mag blijven. Je bent ondergebracht in een AZC in een omgeving waar weinig te doen is en je bent voornamelijk aangewezen op de ruimte die je is toegewezen: de helft van een standaard stapelbed. Een stapelbed dat ontworpen is voor tijdelijk ge-

bruik; op het onderste bed kan je niet eens rechtop zitten. Het is gemaakt van zwart staal en heeft blauwe plastic matrassen zoals ze in een ziekenhuisbed gebruiken. Op je kamer slapen nog zeven anderen – de bedden staan dicht op elkaar en je hebt weinig opbergruimte. 'De manier waarop vluchtelingen in Nederland worden gehuisvest zet hen meteen op een achterstand. Dat is onrechtvaardig.', aldus Nanne Wytze Brouwer en Anneloes de Koff, initiatiefnemers van De Wachtkamer.

Met hun project zochten de ontwerpers naar een manier om iets te doen aan de slechte leefomstandigheden in de AZC's en de situatie voor de statushouders dragelijker te maken. Na lang lobbyen vonden zij het Rode Kruis bereid om een van hun AZC locaties beschikbaar te stellen voor het onderzoek en de uitvoering van het project. Met behulp van tolken en dankzij de inzet van architecten die zelf ooit in AZC's hadden gewoond, lukte het hen om samen met bewoners te komen tot ontwerp oplossingen die realistisch en uitvoerbaar waren. Het resultaat is een houten schil die om de bestaande stapelbedden heen gemonteerd kan worden en de gebruikers meer privacy en comfort biedt. Een extensie van het frame zorgt ervoor dat op het onderste bed ook gezeten kan worden. In het frame zitten lampjes, opbergvakjes en gordijnen. Een verbetering die ook gelijk een dilemma opriep: draag je met het ontwerpen van betere stapelbedden niet juist bij aan het in stand houden van de onrechtvaardige omstandigheden in de AZC's?

Tijdens hun ontwerpproces ondervonden Nanne en Anneloes dat het geen makkelijke opgave is om als ontwerpers iets te willen veranderen aan een situatie waarop ze beperkt invloed hadden. Zo waren er veel meer fysieke verbeteringen die ze hadden willen doorvoeren aan het AZC, waarvoor ze geen toestemming en middelen hadden. Ook bleek het lastig om beloftes te maken aan de bewoners zonder te weten welke interventies daadwerkelijk zouden kunnen worden uitgevoerd en hoeveel bedden er daadwerkelijk geproduceerd konden worden. 'We hadden al samen met alle

De Wachtkamer, foto: Michelle Urbiztondo

bewoners aan het project gewerkt en hen daarin meegenomen. Het idee dat uiteindelijk maar 30 procent van de bewoners zo'n bed zou krijgen en 70 procent niet, voelde onrechtvaardig.' Inmiddels hebben alle bewoners in de opvanglocatie van het Rode Kruis een bedmeubel gekregen. De reacties van de bewoners waren positief, en er is veel interesse van andere Nederlandse gemeenten om de bedden ook in andere AZC's te plaatsen.

School voor Strijders – School voor Strijders

School voor Strijders wil een veilige onderwijsomgeving zijn waar gemeenschappen en de gemeente (in dit geval Amsterdam en dan met name Amsterdam Noord) kunnen (leren) samenwerken aan de ontwikkeling van de stad. Dat gebeurt door lessen te organiseren met ambtenaren, VMBO-scholieren en buurtbewoners. En vooral met veel vallen en opstaan.

'Het samen leren moet veel explicieter onderdeel zijn van het samenwerken. En dat gebeurt nu vaak niet.' Thijs van Spaandonk, een van de initiatiefnemers van School voor Strijders, ziet daarentegen veel wantrouwen en onbegrip tussen de gemeente en de bewonersinitiatieven in Amsterdam. 'De gemeente vertrouwt ons niet als bewonersorganisatie, of ontwikkelaar van bijvoorbeeld een bowlinghal, maar wij vertrouwen ook hen niet om iets voor ons te regelen. Dat leidt tot irritaties en conflicten.'

Om dat te doorbreken vraagt volgens de initiatiefnemers van School voor Strijders, allemaal bewoners van Amsterdam-Noord, om een lerende houding en een veilige omgeving. Om met elkaar uit te zoeken en te ervaren wat voor gedrag en cultuur hiervoor nodig zijn. De bestaande 'procesomgevingen' van de gemeente, zoals van Spaandonk die noemt, zijn hier niet de juiste plek voor.

Een van de grootste uitdagingen die daarbij komt kijken is de gelijkwaardigheid tussen de bewoners en de gemeente: de gemeente is ontzettend groot, en ingericht op controle en processen waar bewoners, zoals ook de initiatiefnemers van School voor Strijders, geen zicht op hebben. 'En ondertussen doen wij dit voor een groot deel in onze eigen tijd.'

'Het samen leren moet veel explicieter onderdeel zijn van het samenwerken tussen bewoners en de gemeente'

Terwijl juist het erkennen van de waarde van de mensen, netwerken en geschiedenis die bij een plek horen een van de ankerpunten van de School is. *Community knows best* was een van de belangrijkste lessen die zij leerden tijdens een werkbezoek aan Baltimore en die zij in de praktijk brengen in al hun lessen: het vertrouwen dat gemeenschappen zelf het beste in staat zijn om te articuleren wat hun collec-

tieve belangen, behoeften en ambities zijn – en van welke geschiedenis die onderdeel uitmaken. 'Als je het niet kunt hebben over wie we zijn, en waar we vandaan komen, kun je het alleen maar over parkeerplekken hebben.'

Een veilige omgeving betekent bij School voor Strijders dus zeker niet frictieloos, maar juist het opzoeken van de wrijving. 'We moeten ongelijkheid expliciet kunnen benoemen. Je moet de ruimte hebben om het oneens te zijn en elkaar aan te spreken. We willen het nu te vaak gezellig houden. Wat ons betreft: liever ongezellige gelijkheid, dan gezellige ongelijkheid.'

Studio Saal – Geen m2

Studio Saal wil het stigma rond dakloosheid doorbreken. Want een samenleving die de huisvesting van haar meest kwetsbare burgers kan waarborgen, is een samenleving waarin iedereen zich thuis voelt. Dat vroeg, volgens San Dino Arcilla van Studio Saal, niet om een nieuw ontwerp voor een gebouw, maar om een nieuw verhaal – verteld in de vorm van een documentaire.

'Er komen zoveel misstanden samen in dit onderwerp en hoe dat tot uiting komt in ruimtelijk ontwerp: het recht op huisvesting,

School voor Strijders

empathie, rechtvaardigheid. Dat grijpt mij aan. Niet alleen als architect, maar ook persoonlijk.' San Dino Arcilla van Studio Saal is goed bekend met de systemische problemen rondom de huisvesting van daklozen. 'De driehoek van woningcorporaties, gemeente en zorgorganisaties bepalen uiteindelijk iemands lot.' En alhoewel er zeker oog is voor menselijke waarden, gaan deze vaak verloren in de bedrijfstechnische overwegingen. Bovendien heeft de persoon waar het over gaat zelf weinig invloed op het proces ontdekte hij tijdens zijn onderzoek.

Volgens San Dino moeten we als maatschappij dus anders om leren gaan met dakloze mensen. Maar die verandering bleek niet alleen een ontwerp vraag. Het draait om bewustwording en overtuigingskracht richting zowel de maatschappij als de direct betrokken partijen. 'Als dak- en thuisloze wordt je identiteit afgenomen. Men ziet je niet meer als mens. Wij pleiten daarom ook voor een andere benaming: "thuisloos geraakt persoon". Want je bent een persoon die iets is overkomen.'

Om de stem van deze ongehoorde groep te erkennen heeft San Dino zijn rol als architect uitgebreid, en een nieuwe vorm omarmd: documentairemaker. Vanuit die rol hoopt hij mensen in beweging te brengen, door de kwetsbaarheid en de onmenselijkheid van het leven op straat te laten zien:

Geen m2

het slapen in een slaapzak midden in een prachtig stadspark, maar ook het emotionele moment waarop iemand weer een huis, en dus een nieuwe kans, krijgt toegevoegd.

Samen met productiebedrijf So-We werkt hij nu aan een documentaire op basis van ervaringsverhalen uit het dagelijks leven van een thuisloos geraakt persoon. 'Door die onrechtvaardigheid en kwetsbaarheid invoelbaar te maken stellen we de kaders ter discussie van hoe nu met deze mensen om wordt gegaan.'

Studio Paulien Bremmer – De Andere Bouwplaats

De wereld binnen de hekken van de bouwplaats is een wereld waarin de man, tijd en geld dominant zijn. Met De Andere Bouwplaats stelt Paulien Bremmer de enorme overtuigingskracht die van deze vorm van masculiene 'bouwplaatscultuur' uit lijkt te gaan ter discussie. Is die wel gerechtvaardigd? En sluit dit type bouwplaats wel aan bij de huidige urgente vraagstukken en maatschappelijke ontwikkelingen waar we mee te maken hebben, of moeten we op zoek naar alternatieven?

'Het bouwwerk moet zo spoedig mogelijk opgeleverd: tijd fungeert als de maat van het kapitalistische systeem dat alles efficiënt, meetbaar en rendabel wil maken,' aldus Paulien Bremmer. Met De Andere Bouwplaats beoogt zij juist ruimte te maken voor bouwplaatsen die zijn ingericht op basis van hele andere waarden.

'Het werkt niet zo dat je aan een paar knoppen kunt draaien en dat het dan opeens "goed" gaat – daarvoor is het systeem te complex.' Wat wel kan: alternatieve manieren van bouwen verzamelen en uitlichten: biobased bouwen, bouwen met hergebruikte materialen, participatieve bouwplaatsen waar toekomstige bewoners met de aannemer meebouwen, bouwen met innovatieve bestekken. De geschiedenis en ook de huidige praktijk zit vol met alternatieve bouwplaatsen die transparanter, vreugdevoller en gezonder zijn. Bouwplaatsen waar het bouwproces zelf waarde

toevoegt aan het eindresultaat. Zo is er tijdens dit project bijvoorbeeld een kinderbouwplaats ontwikkeld waarin de waarde van plezier voorop stond en de kinderen al bouwend *agency* kregen in de openbare ruimte.

‘Als ontwerpers moeten we assertiever zijn als het aankomt op de bouwplaats. De bouwplaats is geen uitkomst van een aanbesteding, een bouwplaats kies je gezamenlijk, met alle betrokkenen’

Een belangrijk uitgangspunt van Paulien is dat ze de onrechtvaardigheid op de huidige bouwplaats aan wil kaarten zonder beleidend te zijn richting de bouwsector, waar zij wel mee samenwerkt, maar geen onderdeel van is. Daarom richt haar oproep vanuit dit project zich vooral op haar eigen vakgenoten, andere architecten, en hoe zij zich

verhouden tot de bouwplaats: ‘Als ontwerper ben je normaal gesproken vaak gericht op het oplossen van problemen. Ik vind dat we als ontwerpers assertiever moeten zijn als het aankomt op de bouwplaats. We moeten als architecten de waarde van het bouwproces beter doorzien en daarin een duidelijke positie innemen: de bouwplaats is geen uitkomst van een aanbesteding, een bouwplaats kies je gezamenlijk, met alle betrokkenen.’

Foreign House - City Forest Communities

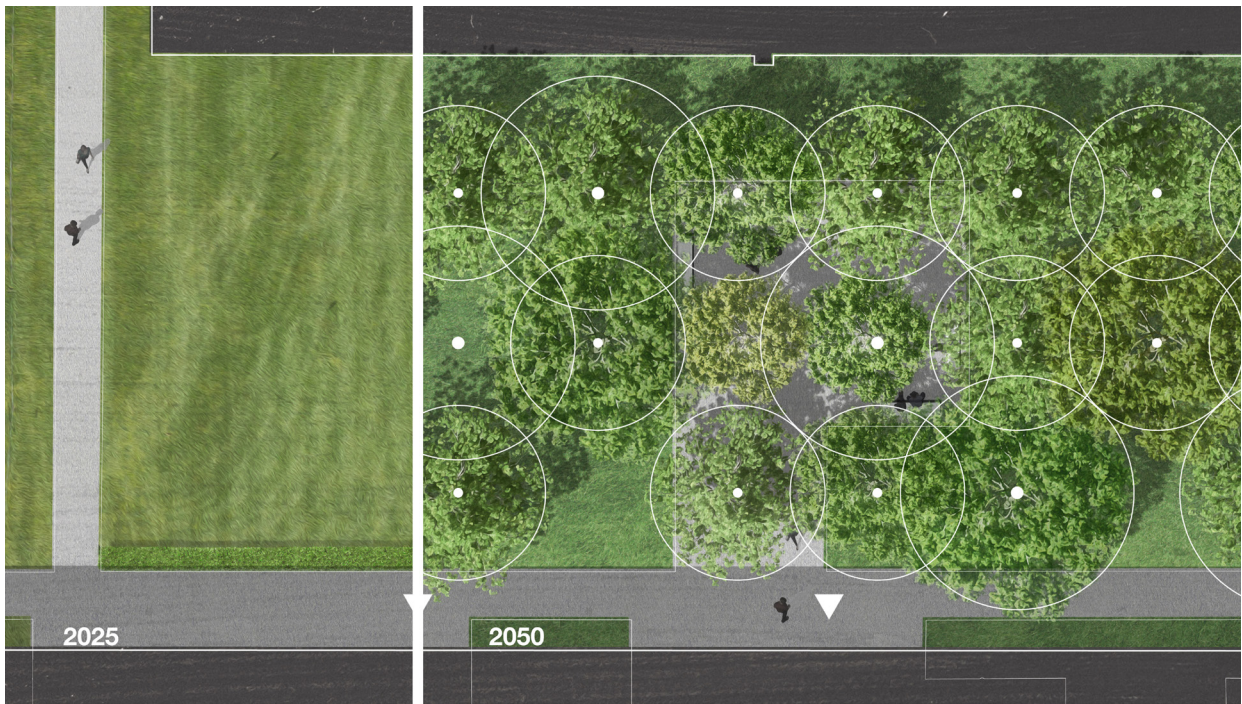
Foreign House ontwierp met City Forest Communities een manier om kwetsbare naoorlogse woonwijken met weinig bomen en veel klimaatrisico's te vergroenen. In dit geval de wijk Pendrecht in Rotterdam. Daarbij gingen ze veel verder dan alleen het ontwerp van een compact Stadsbos: ook het verdienmodel (op basis van carbon credits) en de samenwerking met de bewoners (op basis van nature stewards) is onderdeel van het concept.

‘Niemand in Pendrecht vroeg ons om een stadsbos.’ Ontwerpers Pinar Balat en Igor Sladoljev constateerden een probleem: naoorlogse wijken met een groot aandeel sociale huurwoningen, veel gras en weinig

ARO

De Andere Bouwplaats

‘De wijken die het meest kwetsbaar zijn voor klimaatrisico’s trekken vaak minder groeninvesteringen aan, en lopen dus gevaar structureel achter te blijven’

bomen, waar klimaatrisico’s en gezondheidsachterstanden elkaar versterken. En zij zagen een vernieuwende oplossing: een compact stadsbos dat wordt onderhouden door de gemeenschap van bewoners zelf. ‘Deze wijken – juist de meest kwetsbare wijken voor klimaatrisico’s – trekken vaak minder groeninvesteringen aan, en lopen dus gevaar structureel achter te blijven. Terwijl de hoogste prioriteit juist bij deze wijken zou moeten liggen: die zijn het minst toekomstbestendig en hier wonen de meest sociaal kwetsbare bewoners.’

Maar hoe zorg je dan dat de gemeenschap dit idee omarmt en zich zelfs mede-eigenaar gaat voelen? Een boomplantinitiatief zoals City Forest Communities maakt direct inzichtelijk wat intergenerationele rechtvaardigheid in de praktijk betekent

voor een gemeenschap: want alhoewel een stadsbos op de lange termijn zorgt voor een beter klimaat en gezondheid, op de korte termijn zorgt het voor meer onderhoud voor zowel de bewoners als de woningcorporatie. Het zijn de toekomstige generaties die hier het meeste profijt van gaan hebben. Zoals een bewoner zei: ‘Als die bomen over 30 jaar volgroeid zijn dan ben ik al dood.’

Pinar en Igor verdiepten zich in het sociale weefsel van deze plek, via naaiclubs en lokale netwerken, en gingen op zoek naar vernieuwende manieren en instrumenten om het gesprek over de toekomst van de wijk aan te kunnen gaan: want de manier waarop stedenbouwkundige plannen doorgevoerd worden gecommuniceerd is helemaal niet toegankelijk voor bewoners.

Daarom ontwikkelden zij voor dit project een VR-tool, waardoor je een toekomstig scenario van de wijk vol stadsbossen daadwerkelijk voor je eigen ogen kunt zien – en dus geen stedenbouwkundige plannen hoeft te kunnen doorgronden. Pinar en Igor hierover: ‘Zulke nieuwe diensten en instrumenten kunnen helpen *futures thinking* toegankelijk te maken. Ze ondersteunen het vermogen om het welzijn van volgende generaties vandaag al mee te wegen en vergroten de betrokkenheid: zodat lange

termijn keuzes breed gedragen en rechtvaardig zijn.'

Zij vermoeden dat het model van City Forest Communities in Pendrecht een belangrijke rol kan spelen om in samenhang te werken aan de vergroening, veerkracht en klimaatadaptatie van steden. 'Stedelijke vergroening moet meer zijn dan een checklist van klimaatmaatregelen: het kan een motor zijn voor langetermijnwelzijn, intergenerationele rechtvaardigheid en de ecologische transitie. Dit vraagt wel om de bereidheid bij corporaties, gemeenten, ontwikkelaars en bewoners, om nu te investeren in plannen waarvan de waarde pas over decennia tastbaar wordt.'

Studio dmau - Dat is niet eerlijk!

Hoe zouden onze buurten eruit zien als de magische ideeën van kinderen werkelijkheid werden? De stem van kinderen – en vooral jonge meiden – wordt nauwelijks gehoord in de inrichting van hun buurten. Terwijl: een openbare ruimte die fijn is voor hen, is fijn voor iedereen, stelt Daryl Mulvihill van Studio dmau. Dat is niet eerlijk! onderzocht, samen met de meiden waar het over gaat,

hoe zo'n buurt eruit kan zien – en vooral: wat dat vraagt van de gemeentelijke processen.

'In het begin wilden we een project opzetten dat kinderen, en vooral meiden van 8-10 jaar in staat stelde om de openbare ruimtes in hun buurt vorm te geven', zegt Daryl. Volgens hem voelen ze zich vaak buitengesloten en worden ze nooit betrokken bij het inrichten van de openbare ruimte. Terwijl juist zij de stad goed kennen, veel buiten zijn en vol originele ideeën zitten. Het idee kwam van Daryl's eigen dochter, die boos was over hoe haar favoriete speeltuin werd opgeknapt zonder rekening te houden met haar leeftijdsgroep: 'Als je naar meisjes luistert en rekening houdt met hun behoeften bij het ontwerpen van buurten, krijg je een betere stad voor iedereen.'

Tijdens zes workshops heeft Studio dmau, samen met kindercoach Ilona van Sante de ideeën van de meiden voor hun buurt in kaart gebracht. 'De meisjes waren bij elke stap betrokken: ideeën bedenken, combineren, testen. Het moment waarop we hen een grote tekening met al hun ideeën

Dat is niet eerlijk!

lieten zien, was magisch!' Twee ideeën zijn uitgewerkt tot plannen voor het buurtbudget voor bewonersinitiatieven in Amsterdam-West. Eén project, gericht op natuur en biodiversiteit – een bloemenlint – werd door het publiek gekozen en is inmiddels ingezaaid. De bloemen gaan deze lente bloeien.

Het project leverde ook een co-designmethode op die ook kan worden ingezet op andere plekken om andere groepen die zelden gehoord worden meer zeggenschap te geven; idealiter gekoppeld aan participatief budgetteren voor buurtverbetering. De uitdaging ligt nu bij de gemeentelijke processen: hoe kan deze methode op grotere schaal worden toegepast? En in hoeverre zijn gemeentes als Amsterdam bereid om eerlijke processen te ontwikkelen die ruimte bieden om daadwerkelijk iets te doen aan het gevoel van uitsluiting dat meisjes (en andere groepen met specifieke behoeftes) ervaren in de openbare ruimte?

Om zulke initiatieven te realiseren binnen de bestaande buurtbudgetten, blijken er bij de gemeente veel regels, kaders en lange doorlooptijden te zijn. En zelfs wanneer het ontwerp eenmaal klaar is, laat de uitvoering vaak lang op zich wachten. 'Als je met een groep jonge meisjes anderhalf jaar geleden aan een ontwerp hebt gewerkt, zijn de kinderen inmiddels alweer vergeten waar het over ging.' Volgens Daryl is een eerlijk proces in dit geval dus een snel(ler) proces, zodat de meiden zelf ook nog iets aan hun ontwerp hebben. Daryl heeft vast een concreet voorstel om dit mogelijk te maken: doe een kleine aanpassing aan het participatieve begrotingssysteem, en reserveer een deel van het budget voor ideeën van kinderen. Ontwerpers kunnen vervolgens een cruciale rol spelen in het vertalen van die ideeën naar uitvoerbare plannen.

UUM - Eerlijke hitte in de stad

Met Eerlijke hitte in de stad onderzocht UUM hoe de gevolgen van hitte in steden rechtvaardiger verdeeld kunnen worden. Want sommige mensen (zoals ouderen, kinderen en mensen die minder mobiel zijn) hebben daar veel meer last van dan ande-

ren. Ook onderzochten ze welke oplossingen helpen om de hitte anders te verdelen, zoals het toegankelijk maken van plekken met meer schaduw. Maar het allerbelangrijkste onderdeel van dit project: beleidsmakers helpen om de ambtelijke silo's te doorbreken en zowel ruimtelijk als sociaal met deze opgave aan de slag te gaan.

'Zet niet overal dezelfde maatregelen in, maar kijk op straatniveau waar kwetsbare bewoners wonen en bewegen'

'De sociale, menselijke kant wordt in deze opgave nu vaak vergeten,' aldus Jet Munster van UUM. 'Het wordt benaderd als een ruimtelijk of klimaatproject, gericht op (technische) ontwerp oplossingen zoals meer koele buitenruimtes of andere maatregelen die de temperatuur verminderen. Maar: verschillende mensen ervaren de hitte verschillend. Niet alleen de temperatuur, maar ook gezondheid, mobiliteit en dagelijks gedrag bepalen het effect van een maatregel.'

Kortom, in de praktijk wordt vaak niet stilgestaan bij een rechtvaardige verdeling van de hittelasten. UUM heeft in dit project geëxperimenteerd met allerlei verschillende benaderingen: zoals 'het meeste welzijn voor de grootste groep', en het inzetten op het vermogen van mensen zelf iets aan hittestress te doen. Maar, zo bleek, deze hadden minder effect op de groepen die het meest worden getroffen door de hitte: vaak ouderen en kinderen. Daarom zijn zij zich gaandeweg het project steeds meer in gaan zetten voor de erkenning van juist de bewoners die het meest kwetsbaar zijn voor hittestress.

UUM doet zelf geen uitspraak over een 'eerlijke' verdeling van de hittestress. Wel laten ze zien wat de gevolgen van verschil-

lende keuzes zijn. Bijvoorbeeld, wat het betekent voor een wijk als de ervaringen van hittestress zoveel mogelijk gelijk verdeeld worden. Echter, om dat te bereiken moet er 'ongelijkwaardig' worden geïnvesteerd. Daarom raadt UUM overheden aan veel duidelijkere keuzes te maken dan nu gebeurt. Een van de adviezen uit het project: 'Zet niet overal dezelfde maatregelen in, maar kijk op straatniveau waar kwetsbare bewoners wonen en bewegen, zodat middelen gericht worden ingezet. Soms zijn bankjes, schaduw op looproutes of veilige oversteekplaatsen effectiever dan extra groen.'

Dat vraagt volgens UUM een heel andere manier van samenwerken tussen de betrokken overheden. In het project kwamen mensen aan tafel uit verschillende hoeken de gemeente, zoals het ruimtelijke domein, het sociale domein en de GGD. Daar bleek hoe verschillend hun perspectieven en tijdslijnen zijn. Het sociaal domein werkt dicht op de dagelijkse praktijk en korte termijn, terwijl het ruimtelijk domein lang vooruit plant en budgetten vaak al vastliggen. Bovendien spreken partijen niet altijd

dezelfde taal, waardoor de dialoog over gezondheid, gedrag en inrichting van de leefomgeving vaak gefragmenteerd verloopt.

Welke richting er ook wordt gekozen, UUM adviseert hoe dan ook om bewoners meer te betrekken bij het kiezen van de juiste oplossingen. Nu gebeurt dat vaak als de belangrijkste keuzes al zijn gemaakt.

Een duurzame en eerlijke verdeling van de gevolgen van hitte vereist volgens UUM dus vooral een bestuurlijke en politieke verandering: beleidsmakers en uitvoerders moeten expliciet afwegen voor wie maatregelen bedoeld zijn en hoe deze bijdragen aan een rechtvaardige en gezonde leefomgeving. Ontwerpers spelen hierin een belangrijke rol: zij kunnen de verschillende keuzes en de impact daarvan inzichtelijk te maken, en zorgen dat alle verschillende mensen en partners die hierbij betrokken zijn op een passende manier worden erkend.

Slot: zelf aan de slag met rechtvaardig ontwerpen

Aan het begin van dit essay gaven we een definitie van ruimtelijke rechtvaardigheid: een **eerlijke, expliciete en transparante** afweging tussen de conflicterende ruimtelijke claims van groepen en individuen die voortkomen uit hun eigen idee van wat een goed leven is. We stellen geen vast, normatief kader voor wat een eerlijke afweging is omdat dat per situatie verschilt, maar bieden wel handvatten om daar expliciet en transparant over te zijn. De drie lenzen van rechtvaardigheid, **eerlijke verdeling, eerlijke procedures en adequate erkenning**, helpen om te reflecteren op de ontwerpkeuzes die je maakt. Dit houdt meteen ook een opdracht aan de ontwerper in: om voortdurend te reflecteren op die keuzes, de impact daarvan, en die waar nodig bij te stellen.

De ontwerpend onderzoeken binnen de open oproepen van het Stimuleringsfonds bieden een vrije ruimte voor ontwerpers om die keuzes zelf te maken en onderzoeken, onafhankelijk van een opdrachtgever. In de beschrijvingen van de elf ontwerpend onderzoeken hebben we geprobeerd om te laten zien welke keuzes de ontwerpteams maakten, hoe ze die onderbouwden en onderweg bijstelden. Dat maakt meteen duidelijk dat er niet één blauwdruk voor rechtvaardig ontwerp is: ieder project verhiel zich op een eigen manier tot deze lenzen, bijvoorbeeld door te starten vanuit een andere lens of ze op een andere manier aan elkaar te verbinden. Toch hebben wij een aantal patronen gezien in de manier waarop de teams hun positie en rol in het ontwerpend onderzoek hebben gekozen en ingevuld. Het herkennen van die patronen levert nuttige handvatten op voor ontwerpers (en hun opdrachtgevers - zij bepalen immers de kaders waarbinnen wordt ontworpen) die de ambitie hebben om meer rechtvaardig te ontwerpen.

Met 'positie' bedoelen we hier: waar sta je als ontwerper ten opzichte van het vraagstuk, en hoe verhoud je je tot de verschillende belangen die hier spelen? Zo hebben we teams gezien die vanaf een afstandje probeerden alle verschillende belangen te overzien en af te wegen, maar we zagen ook teams die zelf als het ware onderdeel van de opgave waren (of werden) en ervoor kozen zich in te zetten voor het belang van een specifieke groep.

De 'rol' die je aanneemt gaat over hoe je die positie invult: welke expertise, competenties en vaardigheden zet je in? Juist in de invulling van hun rol bleken de ontwerpers in deze Open Oproep heel creatief en flexibel. Zo rekten sommigen de invulling van hun ontwerperschap op om ook een rol als documentairemaker, scenarist of activist te omarmen, en anderen zochten de samenwerking op met andere experts, zoals maatschappelijke organisaties en podcastmakers.

In de volgende paragrafen lichten we de verschillende posities en rollen die je als ontwerper kunt innemen (en als opdrachtgever dus mogelijk kunt maken of zelfs aanmoedigen) verder toe.

Welke positie neem jij in ten opzichte van een opgave?

Kijkend naar al die verschillende projecten kunnen we grofweg onderscheid maken tussen vier verschillende posities die de teams innamen ten opzichte van de vraagstukken waar zij aan werkten. Om die positie te bepalen lijken twee vragen van groot belang:

Waar plaats jij jezelf ten opzichte van het vraagstuk?

Observeren of participeren. Oftewel, probeer je boven of naast de opgave te staan, of sta je er juist middenin en ben je er zelf onderdeel van?

Hoe verhoud je je tot de verschillende belangen?

Belangen overstijgen of belangen behartigen. Oftewel, probeer je alle (of in ieder geval zoveel mogelijk van de) belangen inzichtelijk te maken en onpartijdig af te wegen, of kies je ervoor de belangen van een of enkele betrokkenen zwaarder te laten wegen?

Combineer je beide vragen, dan kom je tot onderstaand schema met vier verschillende posities die je als ontwerper in kunt nemen ten opzichte van een vraagstuk:

	observeren	participeren
belangen overstijgen	A	B
belangen behartigen	C	D

Positie A

Je positioneert jezelf als het ware ‘boven’ of ‘naast’ het vraagstuk - in ieder geval op enige afstand, en probeert alle belangen te overzien en zorgvuldig af te wegen. Je brengt alle belangen en belanghebbenden in kaart (of streeft daarnaar) en houdt gelijke afstand tot ieder van hen. Deze positie sluit het beste aan bij het meest voorkomende (ideaal)beeld van de ontwerper in ruimtelijke vraagstukken.

Positie B

Vanuit deze positie zet je je in voor de kwaliteit van een (gelijkwaardige) samenwerking en dialoog tussen alle betrokkenen, bijvoorbeeld rondom een opgave of plek. Je beschouwt jezelf als (of bent) onderdeel van die plek of opgave en bent hier vaak persoonlijk en voor langere tijd bij betrokken. Je ziet deze dialoog dus niet als (tijdelijk) ontwerpinstrument. Je zet je in om ruimte te maken voor alle verschillende belangen die spelen – zonder dat je daarbij een kant kiest.

Positie C

Je prioriteert de positie van een (of enkele) belanghebbenden en streeft ernaar om die te verbeteren. Dit kan zijn omdat tijdens het ontwerpend onderzoek blijkt dat de opgave hierom vraagt, maar persoonlijke motieven

kunnen hier ook een rol spelen. De belangen van de anderen weeg je niet of veel minder zwaar. Je bewaakt wel je positie als buitenstaander – bijvoorbeeld door de duur en omvang van je betrokkenheid duidelijk af te kaderen.

Positie D

In deze positie identificeer je jezelf in sterke mate met een van de (groepen) belanghebbenden, en ga je daar als het ware in op. Daarbinnen kun je nog steeds specifieke activiteiten uitvoeren. Je verbindt je niet zozeer aan de kaders van een project, maar aan het behalen van een bepaald doel.

Let op: je positie in de praktijk is uiteraard niet zo statisch en eenduidig als deze tabel. Bovendien kun je tijdens een project ook (bewust) van positie wisselen. Het is dan ook heel behulpzaam om kritisch te reflecteren op jouw positie en hier strategisch mee om te gaan. Je zult zien dat je in de praktijk een positie hebt die je van nature het vaakste inneemt, en waar je het vaakste terugkomt. Dan kan het helpen om a) te weten dat er ook andere posities zijn en b) deze bewust in te kunnen nemen als de situatie daarom vraagt.

Welke rol vervul jij tijdens het werken aan de opgave?

Alle projecten in deze open oproep werden getrokken door mensen met een ontwerpachtergrond (waarvan de meesten architect waren). Juist daarom is het opvallend hoe vaak zij deze rol hebben uitgebreid en andere, soms verrassende rollen hebben opgepakt als dit hen hielp bij het werk aan de verschillende vraagstukken: bijvoorbeeld als documentairemaker, scenarist of lobbyist. Daarmee geven deze projecten een rijk beeld van de reikwijdte en veelzijdigheid van ontwerpend onderzoek en van de grote waarde die deze manier van werken heeft voor de ontwerppraktijk.

Om ook jou uit te dagen los te breken uit je ‘normale’ rol doen we in de tabel op de volgende pagina een niet uitputtende voorzet, geïnspireerd door de rollen die we ontwerpers in de Open Oproep Ruimte voor rechtvaardigheid in hebben zien nemen.

dienend	↔	scheppend
bemiddelaar procesbegeleider/facilitator vertaler systeemdenker hosselaar	lobbyist verhalenverteller leraar curator podcastmaker activist	ontwerper kunstenaar stedenbouwkundige scenarist ondernemer

Een belangrijk onderscheid dat we zagen tussen de manier waarop de deelnemers hun rol kozen ging over het verschil tussen wat we hier ‘dienend’ en ‘scheppend’ noemen. Van welke kunde en vaardigheden maak je gebruik en hoe zet je deze in? Kies je een rol waarbij je je creatieve en ontwerpende vermogens door de opgave laat inspireren en voeden om tot iets nieuws te komen; of kies je een rol waarbij je jezelf en je vaardigheden juist ter beschikking stelt van de opgave en de betrokken belanghebbenden - of iets daar tussenin. Een andere manier om hiernaar te kijken is: hoe kom je tot keuzes in dit project? Maak jij de keuzes in jouw rol (of rollen) zelf (scheppend), of begeleid je vooral het proces om tot die keuzes te komen (dienend)?

Net als bij het kiezen van een positie, kan het bewustzijn dat er vele verschillende rollen mogelijk zijn een verrijking zijn voor de ontwerper: stel je voor wat al deze rollen aan een project toe kunnen voegen en wat er anders zou zijn wanneer je vanuit het perspectief van een andere rol naar een project kijkt. De leraar kijkt ongetwijfeld heel anders naar een vraagstuk dan de kunstenaar. En als ontwerpend onderzoeker heb je de vrijheid om al die perspectieven in te nemen, toe te voegen en te onderzoeken.

Alhoewel het kiezen van jouw rol natuurlijk een persoonlijke kant heeft – waar krijg jij energie van en waar ben jij goed in – staat deze keuze natuurlijk altijd in verhouding tot de opgave: vanuit welke rol (of rollen) kun je het meest voor de opgave betekenen? En ook hier adviseren wij: experimenteer met rollen, en meng en wissel naar hartenlust.

Waar te beginnen?

We kunnen ons voorstellen dat het veel is: drie lenzen, elf projecten, vier posities, en eigenlijk eindeloos veel rollen. Hoe pas je de lessen daaruit toe op je eigen praktijk? Tot slot geven we je graag een paar handvatten mee:

- **Begin klein.** Zoals we in de inleiding al schreven: al sinds onze kindertijd hebben we allemaal een scherp gevoel ontwikkeld van wat wel en niet rechtvaardig is. Als deze ontwerpend onderzoeken een ding laten zien: durf dat gevoel te volgen en ernaar te handelen.
- **Reflecteer voortdurend op de afwegingen die je maakt en hoe die wel/niet rechtvaardig uit kunnen pakken.** Zo'n reflectie kan natuurlijk heel uitgebreid, maar het kan ook een denkoefening zijn van een paar minuten. Een paar zinvolle reflectievragen die je helpen stil te staan bij de verschillende lenzen, posities en rollen:
 - **Eerlijke verdeling:** Wat verdeel je, wie neem je daarin mee, en op basis van welke waarden doe je dat?
 - **Eerlijke procedures:** Hoe worden (belangrijke) keuzes gemaakt en wie zijn daarbij betrokken?
 - **Adequate erkenning:** Zijn er groepen of individuen die je nu onvoldoende erkent, en hoe kun je daarmee omgaan?
 - **Uitgangspunten en kaders:** Zijn er bestaande onrechtvaardigheden waar je geen invloed op hebt?
 - **Jouw positie:** Hoe verhoud jij je tot de opgave en de verschillende belangen die daarin spelen?
 - **Jouw rol:** Vanuit welke rol kun je nu het meeste betekenen voor deze opgaven?

- En tot slot, voor wie echt de diepte in wil, verwijzen we graag nogmaals naar de *Just Design Toolbox* die wij als onderdeel van deze open oproep hebben ontwikkeld (en die we, ook nu deze oproep is afgerond, zullen blijven ontwikkelen).

En of je nu ontwerper, opdrachtgever, bewoner bent (of iets anders): onthoud dat we allemaal werk te doen hebben op weg naar een rechtvaardigere verdeling van de ruimte: *'If it isn't just, It just isn't!'*